

МИЛОШ ПЕТРОВИЋ

РАСПРАВА ЧОВЕКА И АНЂАМЕ

Роман *Бајка* Добрице Ћосића

О роману *Бајка* Добрице Ћосића писало се веома мало иако је она кључ за разумевање његовог укупног дела.

Бајка је за Зорана Гавриловића продор српске књижевности у нове пределе, „дело моралистичке имагинације и оштровидне сатиричне инвенције“. По Мирославу Егерићу, реч је о понору у коме човек живи, који се не укида окретањем главе, још мање „симулацијом ведрине“. За Марка Крстића *Бајка* је преломна тачка у Ћосићевом књижевном раду. То је први и једини роман у нашој књижевности који се „ухватио у коштац са фаустовским мотивом“. За Душана Стојковића *Бајка* је не само најмодерније Ћосићево дело него и његов „најбољи роман“. Нејасно је што се прећуткује исцрпна студија *Анђама, модерни Мефисто* Антонија Маринковића, како ју је означила Ана Ћосић Вукић у свом поговору романа *Бајка*.

Књижевна концептуализација ђавола изузетно је занимљива већ и због тога што код нас мало има „демонских“ писаца, као ни писаца који су с ђаволима хтели да имају посла (Ђорђе Јовановић, Михајло Лалић, Миодраг Булатовић, Радослав Братић, Добрица Ћосић чији ће *Анђама* закорачити у демонологију као оригинална и комплетна дијаболична фигура).

Моравски Анђама, како га је Ћосић остварио, припада представи ђавола код Веселина Чајкановића – антипод Божји, с тим да је и Богу светлости и добра равноправан. Веровања и причања о моравском Анђами живела су (и још живе) у селима и градовима дуж Мораве. „Можда ме само из прича знаш“, вели Анђама. По казивању песника Добрија Димитријевића, његов деда је у воденици ухватио живог Анђаму, стрпао га у џак и бацио у Мораву. Али му вода даје моћ те Анђама скочи из џака и заплива у реци.

Мене је бака карала што „идем на Мораву“, јер тамо је Анђама. Али и другачије: ено га на Морави, игра се с Анђамом.

У алексиначком крају и у селима око Јужне Мораве постоје приче о доброћудном ђаволу, несташку, свирачу, ђаволку.

Ћосићева бајка није колорисани свет у који се убацамо дизалицом маште. То је антибајка у којој такође има сила непријатељских човеку али су оне у њему самом, у којој такође има пуно боја али са функцијом ужаса, страве и ништавила, која је такође богата маштовитим сликама али које расањују. *Бајка* почиње песничком инвокацијом исказног Ја Добрице Ћосића о свеопштем пепелу, слици космичке катаклизме, једној варијанти легенде о смаку света, али која се навешћује као догађај који може доћи у светским нуклеарним надметањима. Притиснут стрепњом да све на нашој планети заврши у пепелу, Ћосић креће на дно реке да сретне Анђаму, свог другара с Мораве из детињских дана, да са њим размени мисли о томе шта човек није учинио и шта сутра не може да учини, те одговори на питање од судбинског значаја: „да ли се у слободу иде уз реку или низ реку“.

Збивања у *Бајци* покренута су страхом, истакнутим у поеми *Откриће*: „Човек сам и страх“. На питање Анђаме, ако се на земљи много прича, и све чује и све види, од чега онда страх“, креће расправа човека и Анђаме. Расправља то Ћосић о слободи, истини, злу, нади, прометејству, нарочито о страху, новој нади и другом страху, све се збива у свести исказног субјекта као његов интенционални доживљај.

Страх је изузетна моћ човекова, подстицај стварању и одлагању смрти, али је добио другачију, изврнуту функцију. Већ је хришћански пакао страх користио као средство против човекове слободе и стварања, као средство којим човек треба да се присиљава на добро („Чувај се зла које се у име добра чини“). Уместо исповедања и покајања, усавршен, модерни пакао понудио је људима циничну наду. И многи су нестали верујући у „победничку самилост“. Да би страх вратио својој природној функцији, да подстиче стварање и надилажење смрти, Ћосић је пошао у трагање за границама зла. Заронивши у реку, у гробницу историје и људи, суочивши се са Анђамом, моравским Луцифером, трагао је за одговором на мучно питање: „И зло је вечно не зато што све може, него због тога што се не зна шта не може“. И даље: шта људи нису и не могу учинити, шта људи не смеју учинити? Живи на то питање не могу одговорити, те наш писац као један од живих није случајно своје дело почео речју – не знам.

По начину гледања и асоцијацијама на своје време, у фрагментима *Пенео*, *Museum*, *Камонија* и *Разисторија*, импрегнираним фрагментима Он и ја, *Бајка* има својства јеремијаде. Наше време у дужем захвату је црно самим тим што претпоставља црне прогнозе. Зато смо у *Museum*и, у држави подељеној на Ми и Они, држави логора у које се упућују бунтовници,

сви који нису Ми, у држави са логорском паролом „Arbeit macht frei“, зато државу води „најумнији човек“, којег, пак, води Провиђење.

Фрагменти Камонија и *Разисторија* су „само-исказни“ (у *Museum* је и исказна улога службеника), оне преносе доживљај фикције, приповедно Ја убедљиво сатирично и хиперболама казује да су големе апсурдности у апсолутистичким режимима могуће. У тзв. срећној земљи убедљива је мисао новорођенчета, кога пријављују као провокатора и организатора завере. Сатиричне жаоке у овом фрагменту жестоко погађају сваку Камонију, земљу у којој је „уверење да смо слободни и срећни основни услов да будемо срећни и слободни.“ У средишту имена државе је слог Амон, који упућује на свемогућег диктатора (Амон – бог светлости у митологији старог Египта) Њему је подигнут грандомански споменик, Њему се шаљу изјаве оданости „срећника и слободника“. Зато се „Камонија“ доследно завршава јеремијадски: буном ствари и међусобним уништавањем ствари.

Прошавши Камонију човек хоће да уђе у вртлоге времена, али се Анђама томе противи јер „Човек нема права да о прошлости зна више но што му је остављено да зна.“ Осим тога „Човек нема права да дира у време, јер је време старије од човека.“ А кад је сат стао, па затим прорадио, време се кретало уназад. У фикцији Ћосићевог исказног Ја доживљавају људи реверзибилност времена – разисторију. Завладао је тотални хаос, све се окреће свом почетку, прапочетку, ка нестанку. Међутим, у исказу стоји да разисторија има смисла да би се сазнао дух прошлости, као и садашњости, ради стварања другачије будућности.

„Желим да видим шта је у прошлости стварно било, да бих наслутио шта сутра не може бити“ - жила је куцавица „Бајке“. Пошто је видео „шта је у прошлости

стварно било“, исказни субјект Човеков налази се пред уговором са Анђамом. То је само усмени уговор, али који има снагу обавезе. До утврђивања коначне верзије уговора води се жучна расправа. Анђама је категоричан: „Ја ћу бити ти... да слушам људске радости и да им чујем снове. А ти ћеш бити ја ,Анђама у речи. Неће те бринути ни време, ни смрт, ни истина.“ Човек се колеба, размишља шта ће бити са добрим и лепим Анђамом када крене у свет као смртник, са односом добра и зла. Ћосића не привлачи, као ни Жана Бодријара у огледима о злу, просветитељска идеја о идеалности људских односа, а поготово о Добру као умањивању зла.

Човек ће, којег Антоније Маринковић именује Антифаустром, одржати уговорену реч тек кад се одмота разисторија, а Анђама му пре растанка даје идеју за нову игру: на дну реке је Човеков белутак, на коме стоји све

Човек се променио са Анђамом, али не да изневери своје нећу него да би наставио са тражењем симболичног белутка, које је његова судбина. Дело се, не случајно, и завршава речју буна. Ћосић је доследно у прометејству видео највиши атрибут човеков, потврду његовог постојања.

Издавање на Округлом столу Савремене српске прозе у Трстенику, новембар 2017.